

Никитченко О.Е.

к. філос. н.,

доцент кафедри філософії

Національний університет «Одеська юридична академія»

НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ У РЕЛІГІЙНОМУ ЖИТТІ

Анотація. В статті йдеться про необхідність виокремлення дивергентних процесів в сучасному релігійному житті, як окремих трендів, що постали вже як самостійний «виклик» конвергентним трендам у цій царині соціуму у другій половині ХХ століття.

Ключові слова: релігія, суспільство, конвергентний процес, дивергентний процес.

З 2001 року науково-дослідний центр «Компаративістських досліджень релігії» філософського факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова сформулював як своє головне завдання дослідження сучасних тенденцій в релігійному житті світу. Аналіз цих тенденцій дозволив сформулювати загальну концепцію та вжити відповідну термінологію для подальшого виокремлення та визначення конкретних трендів у релігійному розвої сьогодення під назвою «Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ — початку ХХІ сторіччя» [1, 37-48]. Саме поняття «конвергентні процеси в релігійному житті другої половини ХХ сторіччя» для широкого наукового загалу ми почали вживати ще з середини останнього десятиріччя століття, що вже минуло [2].

За роки досліджень зміст визначених тенденцій майже не змінився, хоча постійно відбуваються деякі зсуви в їх значенні, чи то в тому, яке місце вони займають (якщо можна вжити це слово, то й «рейтинг») у повсякденні релігійного життя. Кожен з цих конвергентних процесів відіграє особливу роль у відтворенні сучасної релігійної сфери суспільного буття, тому прискіпливо аналізуючи один з них, ми маємо повсякчас відчувати його зв'язок з іншими. Список джерел, де відображені основні результати лише деяких наших наукових пошуків у цьому проблемному полі, додається.

Також буде слушним зауваження, що усі ці конвергентні процеси не є породженням одного, чи саме релігійного життя, яке взагалі лише в теоретичному сенсі можна вивести за межі усього загалу форм розвою сучасного суспільства. По-перше, тому що абсолютна більшість населення планети ідентифікує себе як прихильники тієї, чи іншої релігії. Отже віруюча людина, принаймні за кількістю, є головним суб'єктом історії.

По-друге, ці тенденції, що ми досліджуємо саме у релігійному житті, і є, безумовно, відповіддю на «виклики» (за А. Тойнбі) суспільного розвою в цілому.

Сам термін «конвергенція» (від лат. *convergentio, convergo* — сходжусь, наближаюсь) вперше у релігієзнавстві було вжито німецьким вченим Генріхом Фріком в його праці «Порівняльне релігієзнавство» (1928 р.) [3, 134]. Прагнучи до зближення термінології природознавчих і суспільствознавчих наук, за традицією, започаткованою ще Ф. Д. Шлеймахером, він застосував цей термін у тому значенні, в якому він вже використовувався насамперед в біології, де це поняття характеризує процес виникнення рис подібності в будові і функціях у далеких за походженням організмів внаслідок їхнього пристосування до однакових умов існування. Г. Фрік використав цей термін для позначення паралельних, схожих процесів у різних релігіях, й у цьому значенні «конвергенція» тримається у вжитку і у сучасних дослідників релігійних явищ.

У повоєнні роки ХХ ст. цей термін у релігійному середовищі став вживатися і для позначення констатації «зближення релігій». Це дозволяє семантика цього слова в романо-германському мовному обігу, що в свою чергу значно збагачує його сучасний релігієзнавчий зміст. В такому другому, поширеному значенні «конвергенція» охоплює і такі тенденції в релігійному житті, які сформувалися, чи стали більш наочними саме у другій частині ХХ ст. як то: а) співробітництво релігій (на рівні організацій, громад, вірних) в різних галузях соціальної діяльності; б) потяг до об'єднання різних деномінацій в єдину традицію; в) тенденцію до утворення єдиної світової релігії і т.ін.

Тому «конвергентними процесами» у сучасному розумінні цього терміну можна вважати як ті, що притаманні більш ніж одній релігії, так і ті, що свідчать про тенденції зближення соціальних, доктринальних і організаційних позицій між двома, чи багатьма релігіями. Треба зауважити, що все, що відомо про наявність загального в релігії, те що дозволяє дослідникові аргументувати, що мова іде саме про релігійні явища, продовжує дискутуватись і констатуватись і в наш час. У статті йдеться лише про ті процеси, які сформувались,

чи найбільш актуалізувались за останні десятки років. Це перш за все: *акселерація, актуалізація есхатології, актуалізація соціальних концепцій, американізація, вельтізація, віртуалізація, глобалізація, діалогізація, екуменічний рух, егосинтонізація, екзотерізація, зростання інклюдівізму, консюмерізація, модернізм і постмодернізм, нові релігії, паксізація, приватизація, відтворення сучасного релігійного плюралізму, раціоналізація культових дій, ревівалізація, секуляризація, синкретизація, сцієнтизація, уніфікація екстеріоризації, толерантність, фемінізація, фундаменталізація, харизматизація.*

Зі самого початку нашого дослідження вищезазначених конвергентних процесів, ми вказували й на протидію в їх відтворенні у сучасному релігійному житті з боку окремих деномінацій, та деяких угруповань, та вірних в лавах однієї конфесії, що вчиняли у той чи інший спосіб спротив новим тенденціям суспільного розвитку в його релігійній формі. Але, як ми неодноразово зауважували, розходження, взагалі процеси розбіжності між релігіями притаманні цьому явищу вже не одне тисячоліття. Цю ознаку відносин між релігіями пояснюють та досліджують зараз представники майже усіх гуманітарних наук, і, принаймні, постійно актуалізують вчені, що безпосередньо вивчають цей соціальний феномен, та безліч політиків та журналістів. Тому ми вважали за краще зосередитись саме на тих шляхах сучасного розвитку релігійного життя, що вели до ствердження нових відносин між усіма учасниками конвергентних процесів. Зрозуміла річ, що ми ні в якому разі не вважаємо нашу головну задачу такою, що вирішена, чи взагалі проблему конвергенції вичерпано. Зовсім ні. Однак, з роками вивчення конвергентних процесів накопичувались дані, що їх заперечують чи матеріали, що свідчать про пряму протидію їм. Звісно вшухав і наш первісний ентузіазм відносно подальшої «переможної ходи» позитивної, з нашої точки зору, тенденції до подолання вікових антагоністичних протиріч між людьми, що обумовлені їх ставленням до релігії.

З кожним роком ми все більше переконувались, що ці розбіжності, які існують між релігійними організаціями, громадами та вірними конкретних релігійних напрямків не просто відтворюють забаганки, що виникли раніше, а модифікуються, набувають нових форм. Зібрані матеріали дозволяють нам стверджувати, що той супротив, який чиниться проти конвергентних процесів, що існує зараз у релігійному середовищі є не лише наслідком віків, а в певній своїй частині, є вже сучасною, безпосередньою реакцією саме на нові тенденції. Отже знову ж за А. Тойнбі, ми можемо констатувати, що визначені вище конвергентні

процеси стали, в свою чергу, сучасним викликом суспільству. Тому вивчення причин, умов та прояву процесів розходження між релігіями їх соціальними інституціями та вірними відповідає загальним завданням нашого науково-дослідного центру.

Термін дивергенція (від лат. *divergentia* — розходження) в біології характеризує розходження ознак у організмів однієї систематичної групи в процесі еволюції, вживається також у лінгвістиці в випадку перетворення діалектів однієї мови на окремі мови, в математиці та в багатьох інших наукових сферах, та поза ними, що потребує відповідної мовної розвідки, але зараз це не є нашим завданням. Більш цікавим, на наш погляд, є той факт, що в англійському просторі «*divergence*» має й такі значення, як «розходження з партикулярною точкою зору, на практиці та т.ін., а також «різниця в думках, непогодження» [4, 400].

Безумовно евристичним може бути й констатація в біології того факту, що сама дивергенція є причиною виникнення нових видів у процесі еволюції природи. За аналогією, наукову цінність якої у суспільствознавстві взагалі та в релігієзнавстві зокрема треба ще довести, треба чекати того, що і в стосунках між різними релігійними інституціями внаслідок дивергенції можна віднайти щось нове, яке, в свою чергу, буде соціалізуватися у сучасному світі.

Хоч, як ми вже неодноразово вказували й на те, що перелік конвергентних процесів, який нами визначений, не є закритим, дослідження дивергенції у релігійному житті сучасності ми почнемо саме з нього, як з тої моделі турбулентного суспільства, яка, на наш погляд, демонструє найголовніші тенденції його розвитку, характеризує їх, та, до того ж, потребує подальшого аналізу з позицій розходження в ставленні до них у відповідному середовищі.

Звісно, в першу чергу, вивчення потребують загальносуспільні зміни, що актуалізують чи викликають дивергентні процеси. Можна спробувати зафіксувати і точку відліку їх актуалізації чи то формування у період, що досліджується. Але, зрозуміло, що до остаточних висновків у відтворенні хронології цих процесів можна дістати лише по закінченні їх аналізу. Зараз лише можна констатувати, що у кожного дивергентного процесу є своя історія, яка в деяких випадках передувала формуванню відповідної конвергенції чи супроводжувала той чи інший конвергентний процес з початку його виникнення, чи сформувалась як відповідь на конвергентний процес, що дістав вже чіткої форми. У першому випадку ми як раніше вживаємо таку ознаку як «актуалізація», у двох інших йдеться суто про нові «відповіді на виклики».

Також, вже за сталою науковою традицією, будемо викладати наші роздуми щодо конвергентних і дивергентних процесів за абеткою, не надаючи переваги жодному з них, з тих самих міркувань, якими керувались, коли здійснювали компаративістські заходи щодо конвергенції у релігійному житті, дотримуючись, перш за все, принципів сучасного релігієзнавства: об'єктивності та толерантності (наскільки їх взагалі можливо втілити в гуманітаристиці). До того ж, зазначимо, що і слідування за абеткою можливе при дослідженні лише однієї групи процесів, бо розходження у думках і діях інших угруповань релігійних організацій та віруючих призводить до порушень навіть у такому здавалось найпростішому засобі класифікації суспільних тенденцій.

Оскільки ми вивчаємо основні тенденції розвитку релігійного життя вже не одне десятиріччя, нам було дуже цікаво дізнатися, що сучасне релігієзнавство знову в останні роки стало звертатися до цієї проблематики. Доленосними у цьому сенсі, за думкою І.Г. Каргіної, стали XVII Всесвітній та X європейський конгреси соціологів, які визначили нові підходи до вивчення релігії, що відбувалися у 2010 та 2011 роках відповідно. Підсумовуючи роботу цих форумів, вона виокремлює найбільш значущі тренди у сферах соціальних проявів релігії на початку XXI століття та вивчення сучасного релігійного нарратива. «Це:

— процеси десекуляризації, респіритулізації, деприватизації, «повернення релігій», «духовної революції», яка супроводжується розширенням спектра нових типів релігійності, змінами в релігійному ландшафті, що формують нові образи релігій, у тому числі й християнства;

— трансформація сучасних практик інститутів традиційних релігій. Зокрема, християнські релігійні інститути активно поширюють маркетингові стратегії задля збереження та розпоширення сфер впливу в секулярних сакральних полях, становлячись менш ортодоксальними і більш інтегрованими в соціальні та політичні процеси;

— вплив глобальної імміграції на зміни релігійного пейзажу, ідентичності, як наслідок на процеси інтеграції та дезінтеграція, соціальні конфлікти...

— нові релігійні рухи [5, 187]».

З наведеної цитати можливо констатувати, що наші пошуки відбувалися на тлі аналогічних досліджень у світовому науковому просторі, до того ж, майже повністю вищезазначені тренди співпадають з нашим переліком конвергентних процесів, в деякому сенсі поширюють їх змістовність. Взагалі, зараз дуже поширена в суспільстві середовищі констатація деградації багатьох сталих соціальних інституцій. Йдеться навіть

про виокремлення загальних тенденцій соціальних змін за трьома головними ознаками: «1) демасіфікація, 2) де-ідеологізація, 3) де-централізація» [6].

Враховуючи ці зміни у соціумі взагалі, та у релігії зокрема, зараз у релігієзнавстві, за думкою представників Української асоціації релігієзнавців, що відредагували дуже актуальну збірку «Майдан і церква. Хроніка подій та експертна оцінка» [7], виокремлені трансформації релігійної функціональності стали підтвердженням парадигмальної зміни розуміння цих тенденцій серед видатних представників релігієзнавчої науки: «Виразно окреслений перехід від концепції секуляризму до концепції диверсифікації, презентований професором А. Баркер, яка у своєму виступі «Revisionism and Diversification in New Religious Movements» (Каунас, 2014), чи не в перше публічно звернула увагу на те, що для того, «... щоб лишатися незмінною, певна релігійна традиція має змінюватися ... (підкреслено авт.)» [7, 648].

Підтверджуючи цей заклик аналізом матеріалів вищезгаданої збірки автори доводять, що: «новий тренд у світовому релігієзнавстві (не теорія секуляризації чи десекуляризації, а теорія диверсифікації, яку обстоюють відомі релігієзнавці) виявився перспективним, запитаним самою дійсністю» [Там само].

Змістовно ознайомитися з тим, які «виклики» сучасного релігійного життя потребують вживання терміну «диверсифікація» у сучасному релігієзнавстві можна в збірці за редакцією А. Баркер [8]. Де йдеться про різні шляхи, якими нові релігійні течії здійснюють свій розвиток, стагнують, зникають, раптово перестають існувати, з тих чи інших причин частково чи радикально змінюються, що може привести до розколів. Особливу увагу в цій книзі надано процесам, що можуть викликати насильство чи антисоціальну поведінку.

Однак, тут можна зазначити, що, на наш погляд, деякі тренди, що ми вивчаємо, ще не стали загальнонауковим питаннями. Отже, маємо надію, що й подальші наші розвідки будуть відповідати значущим соціальним та науковим трендам.

Спочатку надамо перелік проблемних явищ нашого дослідження в дусі бінарних опозицій, будучи впевнені у тому, що протистояння, які ми визначаємо для наочності дискурсу, принаймні не є настільки однозначними та до того ж, взагалі чи існують у таких викристалених формах, хоча на певних рівнях протиріччя можуть набувати й антагоністичного характеру:

конвергентні процеси	дивергентні процеси
Акселерація	Стабілізація та деградація
Актуалізація есхатології	Баналізація, дадаїзація, есхатопофігізм
Актуалізація соціальних доктрин	Лібералізація та консерватизм
Американізація	Антиамериканизм
Вельтізація	Націоналізація
Віртуалізація	Девіртуалізація
Глобалізація	Антиглобалізм
Діалогізація	Відмова від діалогу
Екуменічний рух	Антиекуменізм
Егосинтонізація	Деперсоналізація
Екзотерізація	Езотерізація
Зростання інклюзівізму	Ексклюзівізація
Консюмерізація	Демаркетизація
Модернізм, постмодернізм	Консерватизм та постмодернізм
Нові релігійні течії	Антикультури
Паксізація	Депаксізація
Приватизація	Одержавлення
Відтворення сучасного релігійного плюралізму	Проблеми вибору, ідентифікації тощо
Раціоналізація культурних дій	Сакралізація новітніх явищ в релігійній практиці
Ревівалізація	Новоутворення і традиція, оновлення чи повернення
Секуляризація	Десакралізація
Синкретізація	Диференціація
Сциєнтизація	Сучасна міфологізація світу та людини
Уніфікація екстеріоризації	Обмеження діяльності релігійних організацій
Толерантізація, політкоректність	Антитолерантізація, агресивність
Фемінізація	Антифемінізм
Фундаменталізм	Модернізація
Харизматизація	Обмірщення

Навіть найпростіше співставлення цих процесів вказує на те, що серед тих, які ми визначили як конвергентні, за двома критеріями:

1) ті, що притаманні більш ніж одній деномінації;

2) ті, що свідчать про «зближення» релігійних організацій, деякі вже мали у собі дивергентний зміст. Найбільш наочно, наприклад, модернізм та фундаменталізм. Інші набували сталі дивергентні супроводи: секуляризація -десекуляризація, фемінізм-антифемінізм тощо, які ми розглядали в межах дослідження конвергенції.

І на сам кінець, кожен фахівець може побачити з цього переліку ті нові дивергентні процеси, що з'явилися вже як безпосередні відповіді на виклики сучасної конвергенції. Як приклад наведемо сучасну суспільну реакцію на актуалізацію есха-

тології. Ми вже в попередніх виступах описували зміст її баналізації, дадаїзації, та есхатопофігізм. Ці характеристики можна вважати орієнтирами щодо сприйняття і деяких інших процесів, безумовно відповідно застосовуючи їх щодо різних явищ. Антропологічний зміст цих змін у світогляді сучасного людства навіть в межах їх сприйняття, чи то супротиву, або ж індиферентності, потребує, мабуть залучення у філософію, і ще не одного терміну з іншого царини знання, але те вже у подальших наших розвідках.

Література

1. Мартинюк Е. Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ століття // Наука і релігія: Проблеми діалогу / Одеськ. нац. у-нт ім. І.І. Мечникова : Наук.-дослідн. центр «Компаративістські дослідження релігії»; ред.кол.: Е.І. Мартинюк (гол. ред), О.А. Івакін, В.А. Кравченко, та ін. — Одеса : АО «БАХВА», 2002.

2. Мартынюк Э.И. Особенности религиозной жизни во второй половине ХХ века (методическое пособие для учителей по всемирной истории и религиоведению). — Одесса : ИПКУ, 1997. — 39 с.

3. Frick H. Vergleichende Religionwissenschaft. — Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter and Co., 1928.

4. Webster's **New World dictionary of American English** — 3rd college ed. — New York, London, Toronto..., Prentice Hall, 1993.

5. Каргина И.Г. Новые религиозности: социологические рефлексии // Вестник МГИМО(у). — № 2(23). — С. 186-194.

6. Хохлов А. Прологомены технологического империализма. — Режим доступа: www.netda.ru/belka/texty/imper/imp-hoh.htm

7. Майдан і церква. Хроніка подій та експертна оцінка / Українська асоціація релігієзнавців ; за заг. ред. д.філос.н. Филипович Л.О. і канд.філос.н. Горкуши О.В. — К. : Самміт-книга, 2014. — 656 с.

8. Revisionism and Diversification in New Religious Movements. Eileen Barker (ed.). — Ashgate, 2013.

Никитченко Е.Э. Новые тенденции религиозной жизни. — Стаття.

Аннотация. В статье обосновывается необходимость исследования дивергентных процессов в современной религиозной жизни, как отдельных тенденций развития, возникших как самостоятельный «вызов» конвергентным трендам в этой сфере жизнедеятельности общества во второй половине ХХ века.

Ключевые слова: религия, общество, конвергентные процессы, дивергентные процессы.

Nykytchenko O.E. New tendencies in religious life. — Article.

Summary. This paper seeks to understand trends in the religious life of modern society, which we call convergent's and divergent's processes in the religious life of modern society, due to changes in the reproduction of a globalizing society.

Keywords: society, religion, convergent's and divergent's processes.